

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ISSN 1303-2054 | e-ISSN 2564-7741

Yıl: 26, Sayı: 44, Temmuz-Aralık 2020

TAHKİKÎ İMAN ARAYIŞINDA HZ. İBRÂHİM ÖRNEĞİ

THE CASE OF THE PROPHET ABRAHAM IN SEARCHING AFFIRMATIVE FAITH

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Cüneyt GÖKÇE

cuneytgokce@gmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-8382-3787>

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri, Kelam Ana Bilim Dalı
Şanlıurfa/Türkiye

Atıf@ Gökçe, Mehmet Cüneyt. "Tahkikî İman Arayışında Hz. İbrâhîm Örneği". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (Aralık, 2020), 265-287.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received : 30 Ekim 2020 / 30 October 2020

Kabul Tarihi / Accepted : 13 Aralık 2020 / 13 December 2020

Yayın Tarihi / Published : 15 Aralık 2020 / 15 December 2020

Sayı – Issue : 44

Sayfa / Pages : 265-287

DOI : <https://doi.org/10.30623/harranilahiyatdergisi.818571>

Öz

Hız. İbrâhîm Kur'an'da kendisinden en çok bahsedilen ülü'l-azm peygamberlerden birisidir. Hayatında gözlem araştırma ve tefekkürün ayrı bir yeri ve önemi vardır. Kur'an-ı Kerîm'de kendisine atfen İbrâhîm adıyla bir sûre bulunmaktadır. Hayatı boyunca yaratıcının varlığını ve birliğini kavmine anlatmak için çaba göstermiştir. Peygamber olduğu dönemde, içinde bulunduğu toplum gök cisimlerine ve putlara tapmaktaydı. İşte Hz. İbrâhîm, yakın akrabalarından başlayarak tevhid inancını uygun bir yöntemle anlatmaya çalışmıştır. Hatta o günkü yönetimin en üst seviyesine kadar bu tevhid davasını hikmetle, güzel öğütle ve ilmî delillerle anlatmaktan geri durmamış, özellikle de somut olaylar üzerinden halkı düşünmeye, akletmeye ve hakikati bulmaya sevk etmiştir. Hz. İbrâhîm'in ma'rifetullah hususundaki yaklaşımı ve düşünceleri, kendine özgü bir metot teşkil etmektedir. Hz. İbrâhîm'in inancını anlatmada kullandığı deliller ve iman hakikatlerine ulaşmada ortaya koyduğu davranışlar, kelâm ilminde imanla ilgili çeşitli tartışmalarda örnek olarak da incelenmiştir. Bu çalışmada Hz. İbrâhîm'in Allah'ın varlığını temellendirmede kullandığı akıl yürütme çeşitleri ilgili Kur'an ayetlerine dayanılarak analitik ve betimsel bir yöntemle ele alınmış ve bu akıl yürütmelerin Kelâm ilmi açısından önemi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Hz. İbrahim, Tahkikî İman, İstidlal, Ma'rifetullah

Abstract

The Prophet Abraham is one of the master prophets most mentioned in the Qur'an. Observation, research and contemplation take a major place and importance in his life. There is a surah in the Qur'an named after him. Throughout his life, he made great efforts to persuade his people about the Creator's existence and unity. During his prophethood, his society worshiped heavenly bodies and idols. The Prophet Abraham, starting from his close relatives, tried to explain the belief in tawhid following a suitable method. Moreover he did not refrain from explaining the claim of tawhid with wisdom, good advice and scholarly proofs to the members of the ruling class up to the highest level of his time, and he urged people to think, to consider and to seek the truth via tangible events. The Prophet Abraham's approach to and thoughts about knowledge of God forms a special method. As a matter of fact, the proofs that he used to explain his belief and the actions that he performed to achieve doxastic facts have been examined as a case study within various debates related to faith in Kalam. In this study the reasoning types which The Prophet Abraham utilized to found existence of God have been dealt with an analytic and descriptive method based upon relevant verses of The Quran, and it has been tried to put forth the importance of this reasoning from the point of Kalam.

Keywords: Kalam, The Prophet Abraham, Affirmative Faith, Reasoning, Knowledge of God

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm'in ilk emrine imtisalen yapılacak okumanın sadece bilinen anlamda bir okuma yazma olmadığı Allah'ın kevnî âyetlerini araştırma ve okuma yönteminin bizzat Kur'ân tarafından belirlenmesinden anlaşılmaktadır: Fussilet sûresi 53. âyette Kur'ân'ın Allah katından insanlara hayat rehberi olarak gönderilen bir kitap olduğunun iyice anlaşılması için bir okuma biçimi önerilmektedir. Bu okuma biçimi öğretim ilkeleri arasında zikredilen yakından uzağa ilkesine uygun olarak kişilerin kendi nefislerinde ve çevrelerinde olup bitenleri ibret nazarıyla incelemesiyle gerçekleşmektedir.¹ Kişi kendi yaratılışından hareketle bu muhteşem düzenin ancak güçlü, bilgili ve merhametli bir yaratıcı tarafından sağlanabileceği hükmüne rahatlıkla varabilir. Dünyanın bir geçici yurt olduğu fikrinden hareketle de insanın kendi sorumluluğunu hatırlayarak Rabbine yönelmesi kolay olmasa bile asla imkânsız değildir.²

İnsanın dış dünyaya ibret nazarıyla bakması, onlardaki baş döndürücü dengeyi fark edip tefekkür etmesi de bir okuma biçimi olarak Kur'ân-ı Kerîm tarafından müminlere tavsiye edilmektedir. Kur'an'da bu konuda pek çok ayet olmakla beraber Bakara sûresi 164. âyeti bu bağlamda birçok örneği kapsayıcı niteliktedir. Bu ayette yeryüzü ve gökyüzündeki mükemmel denge, gece ve gündüzün insana sağladığı faydalar, su ve rüzgârın insanın hayatındaki önemi, diğer canlıların insan hayatını kolaylaştıran özellikleri vurgulanmış ve bütün bunlar Allah'ın varlığının delilleri olarak zikredilmiştir.

Kur'an'da yer alan bu tür ayetlerin, diğer bir ifadeyle kevnî ayetlerden söz eden kavli ayetlerin varlığı kelâmcılar arasında peygamber göndermenin zorunlu olup olmadığı tartışmasına da konu olmuştur.³ Âlemin hudûsu, onun var edicisinin ispatı; sonradan var etme anlamına gelen ihdas fiilinin bağlı olduğu kudret, irade ilim ve hayat gibi salt aklî delillerle kavranan bilgiler, insanın hak dini bilebilmesi için temel oluşturur. "Âkilyat" kelam ilminde "Sem'iyât"ın da temeli sayılmaktadır. Çünkü naklin kaynağının vahiy olduğunu bilmek, Allah'ı, O'nun peygamber gönderdiğini bilmek, mucizenin nübüvvetine delil olduğunu bilmeye bağlıdır. Bu husus "akıl asıl, nakil ise fer'dir" şeklinde ifade edilir.⁴ Hatta peygamber göndermenin zorunlu/vacip olduğunu ifade eden bazı âlimler, özellikle Mâtüridî kelâmcılar bu zorunluluğun "yüce Allah üzerine zorunlu ve gerekli" anlamında değil; hikmetin bunu gerekli kıldığı şeklinde değerlendirmişlerdir.⁵ "O, merhamet etmeyi kendi zatına farz kılmıştır"⁶ ayeti de herhangi bir şeyin Allah'a vacip olmadığını, aksine bütün lütufların onun rahmetinin bir eseri olduğunu göstermektedir.

¹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *el-Hikme fi mahlukatillah* (Mısır: Matbaatü'n-Nil, 1321), 30.

² Mahmut Öztürk, "İman-Inkâr Ekseninde Duyu Organlarının İşlev(sizliği)", 3. Uluslararası Gap Sosyal Bilimler Kongresi (3. Uluslararası Gap Sosyal Bilimler Kongresi, İksad Yayınevi, ts.), 52-57.

³ Sa'duddîn Mesud b. Ömer Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid* (İstanbul: Dergah, 1980), 60.

⁴ Recep Ardoğan, *Delillerden Temellere* (İstanbul: KLM, 2014), 13.

⁵ Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, 61.

⁶ En'âm, 6/12.

Filozoflar, âlemdeki düzenin korunmasına, hayrına vesile olduğu için peygamber göndermeyi, Allah'a vacip kabul etmişlerdir. Onun terkini ilahi inayet ve hikmet açısından imkânsız görmüşlerdir. Mu'tezile ise nübüvete el-adl ilkesi içinde Allah'a vacip bir lütuf olarak yer verir. Eh-li sünnet "vücub ale'l-lah" anlayışına, yani bir iş veya emrin Allah'a vacip görülmesine karşıdır. Dolayısıyla nebi ve resul göndermek de Allah'a vacip olmaz.⁷

1. Allah'ı Akılla Bilmenin İmkânı

Kelâmcılar Allah'ın varlığını ve birliğini "vâcibü'l-vücûd", peygamberlik konusunu ise "mümkünü'l-vücûd" başlığı altında müzakere etmişlerdir. Yani Allah için Peygamber göndermek caiz olup vacip değildir.⁸ Beşer için ise insanın maddî ve manevî bünyesi, beden ve ruh sağlığı, yükümlülükler ve ibadetlerin mahiyetlerini bilme açısından nübüvvet faydalı ve ihtiyaç duyulan bir konudur.⁹ İzah tarzlarında birtakım farklılıklar olsa da Kelâm Ekolleri peygamberliğin insanlık için bir nimet olduğu hususunda ittifak halindedir. Akıl ile birtakım meselelerin halledilmesi mümkün ise de bazı konuların tam olarak bilinmesinde belirleyici olmayabilir. İnsanın aklî çıkarımlarla her zaman doğruyu bulamayabileceği kabul edilmiştir. Haddizatında aklın iyi olarak nitelendirdiği şeyler iyi, kötü dediği şeyler ise kötüdür. Akıl büyük bir nimet olduğu halde her şeyin akılla anlaşılması mümkün değildir. Burada söz konusu olan Allah'ın hükümleri akıl çerçevesinde değerlendirilirken müspet neticeye ulaşılmasıdır. Allah'ın hükmü ancak Peygamberler vasıtasıyla anlaşılabilir. Ayrıca her insanın akli aynı seviyede olmadığı için meselelere bakışı da farklılık arz eder; bu sebeple akli nübüvvetin yerine ikame etmenin doğru olmadığı söylenmiştir. Zira ibadetlerin nasıl yapılacağına akılla bilinmeyeceği, hüküm koymada ve medenî bir hayatı yaşamada aklın yetersiz kaldığı açıktır.¹⁰ Akla mutlak bir hâkimiyet alanı tanımak nübüvvet kurumunun gereksizliğini savunan İbnü'r-Râvendî'ye (ö. 301/913-14) hak vermek anlamına gelecektir.¹¹

İhtiyaç ve fayda yönünden insanların yaratıcısını daha iyi tanımak ve O'na karşı mükellefiyetlerini yerine getirmek, ölümden sonraki hayat ve gayb âlemi hakkındaki bilgilere ulaşmak, dinin temeli olan doğru ve sağlam inanç ile alakalı konularda bilgi sahibi olmak, amelî ve ahlâkî konularda hurafelerden uzak olan dinin pratiğini öğrenmek, insanların anlaşamadıkları konularda mutlu ve adil bir sonuca varmak ve faziletli bir topluluk oluşturmak için özellikle insan idrakinin ulaşamadığı noktaların vuzuha kavuşması için peygamberlere ihtiyaç vardır. Diğer ilahî dinlerde olduğu gibi İslâmiyet'te de nübüvvet kurumu çok önemli bir yer tutar. Allah'ın beşerle iletişime geçmesinde nübüvvet müessesesi yegâne araçtır.

⁷ Ardoğan, *Delillerden Temellere*, 228-229.

⁸ Adududdin Abdurrahman b. Ahmed el-Îcî, *el-Mevakif fî ilmi'l-kelem* (Kahire: Mektebetü'l-Mütebbi, ts.), 242.

⁹ Şerafettin Gölcük - Süleyman Toprak, *Kelam* (Konya: Tekin Yayınevi, 1991), 269.

¹⁰ Ebü'l-Yüsr Muhammed b Muhammed b Hüseyin Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev. Şerafettin Gölcük (Kayıhan Yayınevi, 1980), 131.

¹¹ Vecihi Sönmez, "Nübüvete Yapılan İtirazlar Bağlamında İbnü'r-Râvendî ve Nübüvveti İnkâr Düşüncesi," *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm* (Van: Ensar Neşriyat, 2017), 11-30.

Peygamberlerin insanlar arasından seçilmesi ise vahyin hayata uygulanabilirliğini insanlara göstermenin yolu en uygun yolu olmaktadır. Bu yüzden Kur'an'da peygamber kıssalarının dörtte bire varan önemli bir orana sahip olduğu görülür.

Allah'ı akıl ile bilebilme imkânı konusuna değindiğimiz bu noktada; özellikle ilk kez Mu'tezile tarafından ortaya konan "asıl-fer" sistematiği" ışığında yapılan bazı tespitlere işaret etmemiz gerekir. Şöyle ki: Mu'tezile'ye göre deliller dörttür: akli delil, kitap, sünnet ve icma. Allah'ı bilmeye ancak akılla ulaşılır. Akli delil dışında kalanlar ancak Allah'ın varlığını, birliğini ve adaletini bilmeye dayanır. Dolayısıyla da bunlar fer'dir. Bu durumda kitap sünnet ve icma gibi fer'den birisiyle Allah'ın varlığı birliği ve adaletine delil getirmek, aslında ona dayanan fer' ile o aslı temellendirmek anlamına gelir. Kur'an'ın ancak hikmet sahibi, adil, yalan söylemeyen ve yalan söylemesi mümkün olmayan bir zâtın kelâmı olduğu sabit olursa, onun kesin delil oluşu da sabit olur. Bu da Allah'ı, onun tek ve adil oluşunu bilmeye dayalı bir fer'dir. Sünnet de ne zaman onun hikmet ve adalet sahibi Resul'ün sünneti olduğu sabit olursa, onun kesin delil oluşu da sabit olur. Bu da Allah'ı bilmeye dayanan bir fer'dir. Allah'ın varlığı, sıfatları, peygamber göndermesi ve onları mucizelerle desteklemesi akli delil ile sabit olmadıkça sem'î delilin delilliliği de sabit olmaz. Nübüvvetin sabit olması, Allah'ın yalancılara eliyle mucize gerçekleştirmediğinin bilinmesine bağlıdır. Bu da Allah'ın kötülük işlemeyen hikmetli ve adil olduğunun, kötülüklerden kaçındığının bilinmesine bağlıdır. Kuşkusuz bu sistematik, İslam düşüncesini savunma noktasında duyulan zorunlu ihtiyaçtan kaynaklanmıştır.¹²

2. Akıl ile Allah'ı Bilme ve Tanıma

İnanç esaslarından biri olan ma'rifetullah konusu kelâm âlimleri tarafından sistematize edilerek rasyonel bir şekilde temellendirilmeye çalışılmış, zihinlerde oluşan şüphelerin izalesine gayret edilmiştir. Allah'ı bilmek ve tanımak imkân dâhilinde midir? Allah'ı bilmek akli bir sorumluluk mudur? Allah'ı bilme vasıtaları nelerdir? Bu ve benzeri soruların cevapları aranmış ve cevaplandırılmaya çalışılmış; Allah'ın sanatının tezahürü olan kâinattan deliller toplanarak istidlalle bilinebileceği hususu üzerinde durulmuştur. Kur'an-ı Kerim'de iki yüz yetmiş beş ayrı yerde düşünmeye, akletmeye, iki yüz yerde tefekküre, on iki yerde dolaşarak ibret almaya teşvik edilmiş ve bununla Allah'ı bulma idraki verilmiştir.¹³ Dini anlama, iman etme ve amel işleme noktasında aklın rolüne ve sorumluluğuna işaretlerle Hz. Peygamber (s.a.s.) "Akli olmayanın dini de yoktur"¹⁴ buyurmaktadır. Aslında kelâm ilmi de nakli deliller yanında akli delillerle imana ait konuları tespit etme ve ispatlama çabasıdır Allah'ın varlığının (ma'rifetullah) akıl vasıtasıyla bilinip bilinmeyeceği veya Allah'ı bilmek için peygamber göndermenin gerekli olup olmadığı konusunda görüş farklılıkları meydana gelmiştir.

¹² Recep Ardoğan, *Akideden Kelâma -Kelâm Tarihi-* (İstanbul: KLM, 2015), 112.

¹³ Ethem Ruhi Fıçlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri* (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı, 2008), 65.

¹⁴ Ebû Bekr Ahmed b el-Hüseyn b Ali Beyhakî, *el-Câmi' li-şuabi'l-iman*. (Bombay: ed-Dârü's-Selefiyye, 1986), 6: 355.

Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'ye (ö. 324/935-36) göre "İyi ya da kötü fiillerin belirlenmesinde aklın varacağı hüküm belirleyici değildir."¹⁵ Bununla birlikte, Allah'ın varlığı, birliği ve sıfatları gibi konular, akılla bilinen konulardır. Vahiy yoluyla gelen bilgiler olmadan da bu konuları insan, tek başına aklıyla kavrayabilir.

Bununla beraber Mâtürîdî ekolüne mensup bazı alimler Eş'arîler gibi düşünüp peygamber göndermenin mümkün olduğu fikrini savunmuşlardır.¹⁶ "Risâlet mümkünler sahasındadır" ifadesi bu konunun mümkünler alanında yer aldığını; dolayısıyla müstahîl/imkânsız veya abes şeklinde yorumlamamak gerektiğini belirtir. Yani bu konu aklen mümkün durumlara mütealliktir sonucuna götürür.¹⁷ Böylece peygamberlik kurumunun mümkünat arasında yer aldığı ifade edilir. Ayrıca hikmet, sefeh, hüsün ve kubhun akıl yolu ile bilinmeyeceği belirtilerek risaletin hikmetine dikkat çekilmiştir.¹⁸

Ebü Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944) ise Allah'ın bilinmesi ve tanınması meselesinde kâinatı gözleme üzerinden isim ve sıfatlarının mevcudiyetini ispatlamaya çalışır. Ona göre dini bilgilere ulaşmanın yolu akıl ve nakildir. Akıl ile dine ulaşılır, nakil ile de şer'î bilgi elde edilir. İmam Mâtürîdî akıl ile istidlâl yaparken sem'iyat konularında nakli de çokça kullanmıştır.¹⁹ Akıllı kullanmayı öne çıkararak Allah'ın varlığının akılla bilinmesi gerektiği fikri ağır basmıştır. Mâtürîdîlere göre ma'rifetullah dinen değil, aklen vaciptir. Çünkü ma'rifetullah tek başına akılla bilinebilir. Bunu anlamak için insan yaratılış itibarıyla bu konuda mücehhez kılınmıştır. Peygamberlerin vazifeleri arasında yer alan ilahî teklifin konusunu emir ve yasaklar, ahiret hayatı, ceza ve mükâfat gibi ahkâm kısmı oluşturmaktadır.

Cehmiyye mezhebinin kurucusu Cehm b. Safvân (ö. 128/745-46) nasları ilk kez serbest bir akılcılıkla yorumlamaya çalışmış, akılla naklin tearuzu halinde naklin akılla te'vil edilmesi gerektiğini savunmuştur. Allah ile ilgili olarak: "Mevcudiyeti ancak akıl ile bilinebilen bir varlıktır" görüşünü ortaya koymuştur.²⁰

Mu'tezile'ye göre ise, vahiy gerçekleşme de insanın akli ile Allah'ı bileceğine hükmedilmiştir. Bu görüşü ilk savunanlardan biri Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf'tır. (ö. 235/849-50) Ona göre her insan Allah'ı bilme hususunda zaruri bilgilere doğuştan sahiptir. Mümeyyiz olan bir çocuk herhangi bir ilim öğrenmeden Allah'ın varlığına inanmakla yükümlüdür.²¹

¹⁵ Ebû Bekr Muhammed b Tayyib b Muhammed Basri Bâkılânî, *et-Temhîd* (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabi, 1947), 128.

¹⁶ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 129.

¹⁷ Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed Nesefî, *Tebşiratü'l-edille*, thk. Hüseyin Atay (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003), 7: 12.

¹⁸ Nesefî, *Tebşiratü'l-edille*, 2: 11-12.

¹⁹ Nesefî, *Tebşiratü'l-edille*, 2: 27.

²⁰ Ebü'l-Feth Tâcüddîn Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Ahmed Fehmi Muhammed (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992), 74.

²¹ Metin Yurdagür, "Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), 10/330-332.

3. İmanın Mahiyeti

3. 1. İmanın Lügat ve İstilah Anlamı

Lügatte kesin inanç anlamına gelen iman, kişiyi söylediği sözde tasdik etmek, karşısındakine güven vermek, yürekten inanmak, itaat etmek²² manalarını ifade eder. Emin olmak, emniyette ve güvende olmak manasını da ifade eder.²³ Yukarıda imanın aynı zamanda bir tasdik olduğu belirtildi,²⁴ tasdik ise emre itaat etmek ve boyun eğmek anlamlarını ifade eder.²⁵ Eş'ariyye uleması tasdik olayını iman için temel bir etken olarak görür. Buna delil olarak da münafıkların yaptıkları dil ile ikrarın imanları için yeterli ve geçerli olmamasını ileri sürerler.²⁶ İmanın anlam yelpazesi içinde tereddüt etmeme, kesinlik, içtenlik, haber verilen şeyin doğruluğunu tasdik, haber verenin doğru söylediğine inanma vardır. Buna göre imanda asıl olan Allah'a kesin bir biçimde inanma ve emrettiklerini tereddütsüz kabullenmedir.

İmanın istilah anlamı ise peygamberlerin Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği hükümlerde yani zarûrât-ı diniyye'de peygamberi tasdik etmek ve ona inanmaktır. İman inanılması gereken ne varsa ona inanmak²⁷ ve peygamberin Allah'tan almış olduğu emirleri onaylamaktır.²⁸ Ayrıca şöyle bir tarif daha yapılır ki, şeriatı iman, kalp ve dil ile tasdiktir, bu da itikattir.²⁹ Buna göre kişi "inandım" der ancak kalbinde tasdik bulunmazsa bu kişi iman etmemiş sayılır.

3. 2. Taklit ve Tahkik Kavramları

Tahkik kelimesi lügatte "gerçek, sabit ve doğru olmak, bir şeyi tam anlamıyla gerçekleştirmek" gibi anlamlara gelen 'hakk' kökünden türemiştir.³⁰ Aklî tefekkür, nazar ve istidlal yoluyla delilleri görüp delalet yönleri üzerinde düşünüp kesin delillere, bilgi ve araştırmaya dayalı imana tahkikî iman denilmektedir. Yüce Allah'ın Kur'an'da iman edecek kimseden istediği neye, kime, niçin ve nasıl inanacağını bilmesidir. Akıl da bunu gerektirmektedir; bu sayede kişi sadece aklen değil kalben de tatmin olacak ve imanı daha güçlü bir mertebeye çıkaracaktır. Böylece imanı, farklı bir takım görüş ve düşüncelerden kolayca etkilenmeyecektir.³¹

Taklit, karşıdaki insandan herhangi bir delil istemeden söylediklerini aynen kabul etmektir. Böyle bir yöntem kişiyi bilgiye ulaştıran bir vasıta olmadığından

²² Ebü'l-Fazl İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadır, 1955), 3: 21.

²³ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, 1: 140.

²⁴ Tahir el-Cezairî, *el-Cevahiru'l-keîmiyye fî izahî'l-akidedi'l-İslamiyye*, nşr. M. Cüneyt Gökçe" (Şanlıurfa: Elif Matbaacılık, 2017), 42.

²⁵ Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, 113.

²⁶ Abdulkahir Bağdadî, *Usûlu'd-din* (İstanbul, 1928), 250.

²⁷ Neseî, *Tebsiratü'l-edille*, 38.

²⁸ Gölcük - Toprak, *Kelam*, 106.

²⁹ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 209.

³⁰ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, 10: 49.

³¹ Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, 206.

bilgi vasıtaları arasında yer alması mümkün değildir. Bu yüzden Mu'tezile böyle bir imanın geçerli olmadığını ifade eder.³²

Mukallidin imanının sıhhati konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Nitekim Ebu Hanife ve İmam Malik, mukallidin imanının geçerli olduğunu; fakat istidlali terk etmesi sebebiyle günahkâr olduğunu ifade etmişlerdir. Mu'tezile ise her bir meseleyi aklın yardımıyla ve ileri sürülebilecek mukabil iddiayı yok edebilecek şekilde bilmedikçe mümin sayılmaz, demiştir. Ancak imanın mutlak tasdikten ibaret olduğu düşünüldüğünde mukallidin imanının geçerli olduğunu tespit etmek daha isabetlidir.³³ Nitekim Eş'arî de hakka iman eden herkesin küfürden kurtulduğu görüşünü dile getirir. Çünkü tevhit ve nübüvvet küfre aykırıdır; bir arada bulunmaz. Ancak bu kâmil bir iman değildir. Bu yüzden Eş'ari taklidî iman sahiplerine mutlak anlamda "mümin" ismi vermese de müşrik ve kâfir olmadıklarını belirtir.³⁴

3. 3. Tahkikî İmanın Bilgi ile İlişkisi

Allah'ı tanımada ve bilmede akli kullanmanın, istidlâlin zorunlu olduğu hususu kelâmcılar tarafından hep münakaşa edilmiştir. Kişinin akıyla Allah'ın varlığını bilip bilemeyeceği, bir uyarıcıya muhatap olmadan Allah bilmekle sorumlu olamayacağı akıl ile naklin nübüvvet meselesi bağlamında kesiştiği alanı ifade etmektedir.

Bilmek, ikrar etmek ve tanımak manalarına gelen "Ma'rifet", ilim ile aynı anlamda kullanılsa da aslında ilim genel manada bilgiyi, ma'rifet ise daha özeldir ayrıntılı bilgileri ihtiva eder. Yani bir şeyi hakikati üzere tanımaktır.³⁵ Dinin temellerinden sayılan ma'rifetullah ise mükellefin temel görevi olup Allah Teâlâ'nın sıfatları ve tecellileri hakkında bilgi edinmek ve O'nun varlığına inanmaktır. İnanmak da bilgiye bağlı olduğuna göre, O'nu tanımak, hakkında bilgi sahibi olmayı gerektirir. Başta Mu'tezile olmak üzere kelâm bilginleri ma'rifetullah'ı gerekli görmüşlerdir. Buna göre ma'rifetullah, kişinin Allah tarafından yaratıldığına ve terbiye edildiğine inanıp boyun eğmesidir. Allah'ın bilinme imkânı, ulûhiyetinin bilinmesi, varlığının, birliğinin ve sıfatlarının bilinmesidir. Bunun yanında zatının bilinmezliği hususunda ittifak vardır.

3. 4. Tahkik Açısından İcmâlî ve Tafsîli İman

İcmâlî iman, açıklamasını ve ayrıntılarını göz önünde bulundurmadan İslâm akidesinin temellerine toplu olarak inanmaktır. Bu ise "Allah birdir Muhammed O'nun kulu ve Resûlüdür" cümlesini telaffuz edip kalp ile tasdik etmekten ibarettir. Bu aynı zamanda imanın ilk mertebesi ve Müslüman olmanın ilk şartıdır. Burada dinî hükümler tek tek öğrenilmeden, hepsine birden inanıldığı için buna, icmâlî

³² Ebü'l-Hasen Kādî'l-kudât Abdülcebâr b. Ahmed b. Abdilcebâr el-Hemedânî Kadî, *Şerhu'l-usûli'l-hamse* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1996), 60.

³³ Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd es-Sabunî, *el-Bidâye fî usûli'd-dîn*, thk. Bekir Topaloğlu (İstanbul: M.Ü. İFAV Yayınları, 2014), 87-88.

³⁴ Bağdadî, *Usûlu'd-din*, 281.

³⁵ Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 205.

iman denmiştir. Taklidi iman denilen iman mertebesi basit bir mertebe olup şüphe ve vesveselere mağlup olabilir.

Tafsîlî İman ise iman esasları arasında zikredilen ve inanılması gereken hususların tamamına tek tek, şüpheden uzak ve etraflıca inanmaktır.³⁶ Herkes için farz olan icmâlî imandır ki bu da imanın ilk derecesi sayılır. Matlup olan Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği bütün haber ve hükümlere Allah'ın murad ettiği tarzda iman etmektir.

Kur'an'da geçen ilme'l-yakîn kavramı da imanda tahkik ile yakından ilişkilidir. Tahkikî imanın bilgi düzeyinde ilme'l-yakîn, kişinin tecrübi bilgisine dayanan, gözlem düzeyinde gerçekleşen ayn'e'l-yakîn ve meseleyi bütün mahiyeti ile kavrama anlamına gelen hakka'l-yakîn mertebeleri vardır. Bu mertebelerin de kendi içinde başlangıç noktasından mükemmele uzanan seviyeleri bulunmaktadır. "Zira herhangi bir hakikati gerçeğe ulaşmanın güçlü delilleri arasında sayılan bürhan ve delile dayalı olarak bilmek ile o hakikatin gerçekliğini gözlem sonucu bizzat gözle müşahedeye ederek bilmek arasında, yakînlik açısından farkı derecelerde olduğu malumdur."³⁷ Bu mertebelerin ilki olan ilme'l-yakîn, kesin bilgiye dayalı iman demektir. İlim zann-ı galibin üstünde yer alan kesinlik mertebesidir. Dolayısıyla delile dayanmayı ve tahkike ulaşmayı işaret eder.

3. 5. Tahkik Açısından İmanın Artması ve Eksilmesi

Kelâm'da imanın artıp eksilmesi meselesi üç başlık altında incelenmiştir.³⁸ Buna göre:

- a) Amel imanın varedici bir cüzüdür; onun yokluğu imanın da yokluğunu gerektirir.
- b) Amel, tamamen imanın dışındadır
- c) Amel, imanın aslını var eden bir cüz' değildir. Ama iman imana yarışır amellere yöneltilir.

İslam itikad mezhepleri de bu konularda kendi temel esaslarına göre bir açıklama getirmişlerdir. Mu'tezile ve Eş'ariyye uleması Kur'an ayetlerinin müminlerin yüreğini derinden etkileyerek titrettiğini, bu duygu yoğunluğunun onların imanının artmasına vesile olduğunu belirten ayetten³⁹ hareketle imanın artabileceğini ifade etmişlerdir.⁴⁰ Bu konuda farklı yaklaşımların olduğu da

³⁶ Bu iman türü bir görüşe göre üç mertebeden oluşmaktadır: Allah'ın varlığına, birliğine, Halık ve Mabud olduğuna, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Yüce Allah'ın kulu ve Resûlü olduğuna, ölümden sonra dirilmeye, ahirete, yani bu dünya hayatından sonra ikinci ve daimî bir hayatın mutlaka olacağına inanmaktır. Tafsîli imanın mertebesi "amentü" de ifade edilmiştir. "Allah'ın varlığına Meleklerine, Kitaplarına, Peygamberlerin Allah tarafından gönderildiğine, ahiret gününe (Öldükten sonra dirilmeye, hesaba, mükâfat ve mücazata, cennet ve cehenneme), kaza ve kadere (hayrın ve şerrin Allah'tan geldiğine) kesin olarak iman etmektir. Kadri Önemli, *Ümmeti Kutuplaştıran İlk İhtilaflar* (İstanbul: Nida Akademi, 2020), 184-193.

³⁷ Muammer Esen, "Hz. İbrahim'in İmanı ve Tevhid Mücadelesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/2 (2011), 120.

³⁸ Ardoğan, *Delillerden Temellere*, 331-332.

³⁹ En'âm, 6/12.

⁴⁰ Bağdadî, *Usûlu'd-din*, 277.

bilinmektedir. Bu farklı düşünceler incelendiğinde temelinde imanın tanımlamasındaki nüanslar olduğu görülmektedir. İmanı sadece kalbin tasdikinden ibaret sayanlar, kalbin tasdikini değil dilin ikrarını esas alanlar ya da her iki şartı birlikte öngörenler imanın artıp eksilmesinin söz konusu olmayacağını ileri sürerken, ameli imanın bir cüz'ü sayanlar amellerin artıp eksilebilecek olmasının tabii bir sonucu olarak imanın da artıp eksilebileceğini düşünmüşlerdir.⁴¹

İmanın artıp eksilmesi kişinin iman ettiği şey hakkında bilgiden idrake uzanan çizgideki gelişmeyi ifade eder; bu bağlamda ilme'l-yakîn kişinin öğrenerek ve düşünerek, yani anlamak için üzerinde iyice düşünerek kesin bilgiye ulaşması anlamına gelir. Hz. İbrâhîm'le bir nevi ilahlık iddiasında bulunan Nemrud arasındaki tartışmada bu yöneme başvurulmuştur. Hz. İbrâhîm bilgi düzeyinde onların akıllarına hitap etmiştir. Bu aynı zamanda peygamber göndererek hak yolu göstermek manasına gelen ilâhî hidayetinin bir çeşididir. Duyu organlarıyla hissederek ve görerek kesin bilgiye ulaşmanın adı "ayne'l-yakîn"dir. Hezekiel ve Üzeyir'le ilgili olayda bu yol gösterilmiştir. Üzeyir peygamber gözleri önünde cereyan eden bir dirilme hadisesine tanıklık etmiştir. Bunun son aşaması ise yaparak, yaşayarak, deneyerek, olgunlaşarak kesin bilgiye ulaşmaktır ki buna "hakka'l-yakîn" denilmiştir. Hz. İbrâhîm'in kendisine iyice alıştırdıktan sonra öldürüp parçaladığı, her bir parçasını birbirinden uzak bir dağın üzerine koyup sonra çağırınca dirilip gelen kuşlar hadisesi de hakka'l-yakîn yoluyla kesin bilgiye ve inanca ulaşmanın örneğidir."⁴²

Bütün insanların tahkikî bir imana sahip olması kolay değildir. Zira tahkikî iman akli meleke ile ortaya konulmuş bir çabayı gerektirir. Taklidi iman, tahkikî imana ulaşmada bir basamak teşkil etmesi durumunda kabul edilebilir. Ancak uzun süre taklidi imana saplanıp kalma, diğer bir ifade ile tahkikî imana ulaşmak için herhangi bir girişimde bulunmama, akıl yürütme metotlarına başvurmama durumunda ise taklidi iman tasvip edilecek bir şey olmadığını söylemek gerekir. Hz. İbrâhîm hiçbir zaman taklidi imanı benimsememiştir. Rüşd yaşına ulaştıktan sonra çevresinde bulunan insanların kendisine telkin ettiği inanç esaslarını benimseme konusunda onlar gibi davranmamıştır. Kendisine sunulan bu inanç sistemini akıl yürütme yoluyla tabiri caizse bir teste tabi tutmuştur.⁴³

4. Hz. İbrâhîm, Nübüvvet ve Tevhide Çağrısı

Peygamber kıssaları içerisinde kendisinden en fazla söz edilen peygamber Hz. İbrâhîm'dir. İsmi ülü'l-azm olarak nitelendirilen peygamberler arasında zikredilmektedir. Diğer peygamberlerin kıssaları anlatılırken takip edilen, müminlerin dinî ve ahlâkî yönden aydınlanmasını ve ibret almalarını hedefleyen genel anlatım üslubuna uygun olarak Hz. İbrâhîm'den söz edilirken de aynı metod takip edilmiş, çeşitli sûrelerde yeri geldikçe onun genel inanç tarihindeki yeri,

⁴¹ Sabunî, *el-Bidâye fi uşûli'd-dîn*, 89.

⁴² Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı), 1: 412-414.

⁴³ Esat Özcan, "Hz. İbrahim'in Tahkikî İmana Ulaşma Çabaları ve Tebliğ Metodu" (Uluslararası Hz. İbrahim ve Nübüvvet Sempozyumu, (9 Kasım 2019), İstanbul, 2019), 605.

öğretisinin ana hatları ve özellikleri, tebliğ faaliyetleri ve yöntemleri, kişiliğinin dinî, ahlâkî, içtimaî ve ailevî boyutları tanıtılmış, bu konularla ilgisi ölçüsünde hayatından da bazı kesitler verilmiştir.”⁴⁴ Allah Hz. İbrâhim’i peygamber olarak seçerek, tevhit inancı çerçevesinde uzun süreden beri bozuk inançlar içinde bocalamakta olan insanlık için gerçek bir devrim sayılacak yepyeni bir milat yapmıştır. Allah’ın hidayete ulaşabilmek için Hz. İbrâhim’e ihsan ettiği farklı hidayet nimetleri, aynı zamanda insanlığın hidayete erme konusunda yeni ve daha ciddi sınamalarla yüz yüze olduğunu gösteriyordu. İnsanlık Hz. İbrâhim’in öğretileriyle seviye atlamıştır.⁴⁵

4. 1. Hz. İbrâhim Döneminde İnanç Atmosferi

Tarihçiler Hz. İbrâhim’in yaşadığı dönemi genellikle M.Ö. 2000 li yıllar olarak tarihlendirmektedirler. Ur şehrinin o zamanki nüfusunun 250 ile 500 arasında olduğu düşünülmektedir. Bu şehir bölgede tanınan kayda değer bir ticaret merkezi olup, önemli yolların kesiştiği bir noktada idi. Bu dönemle ilgili yapılan araştırmalar bölge halkının materyalist bir düşünceye sahip olduğunu göstermektedir. Urluların en büyük amacı, hedef ve gayesi mal toplamak ve lüks içinde yaşamaktı. Faizcilik başını almış gitmişti. Halk maddi gelirlerine göre sınıflara ayrılmıştı. En üstte yöneticiler subaylar, rahipler yer alırken alt sınıfta köle ve esirler bulunuyordu. Putperestlik hayatın her alanına dağıldığından -yukarıda da ifade edildiği gibi- Ur şehrinin harabelerinden çıkarılan kitabelerde 5 bin tanrının adına rastlandığı söylenmektedir. Müşrikler her zaman tanrılarını iki kategoriye ayırarak sınıflandırmışlardır. Bunlardan bir kısmı tabiatüstü varlıklardır. İkinci tür tanrılar ise siyaset ve medeniyet konuları ile ilgilidir. Bu tür [Nemrud ve Firavun gibi] tanrılar, sosyal, siyasi, ekonomik ve hukuki alanda çeşitli hükümler koyabilir, bu hükümler sayesinde halkın kendilerine bağlılığını sağlayabilirlerdi. Bu insanlar iddialarını desteklemek için bir şeyler uydurmak zorundaydılar. Bunun için de bazen kendilerinin ilk türden tanrılar olduklarını bazen de bu tanrıların evladı olduklarını ileri sürmüşlerdir. Genel anlamda ileri sürülen iddia bu türdendir. Nitekim Nemrud’un tanrılık iddiası da tarih boyunca en sık görülen bu türdendi. Şu iddialarda bulunuyordu: Ur veya Irak ülkesindeki her şeyin sahibi ve halkının mutlak hâkimi benim. Bu topraklarda hiç kimse bana rakip olamaz. Her söylediğim kanun hükmündedir. Beni tanrı ve hükümdar olarak kabul etmeyen herkes suç işlemiş olur, dolayısıyla asi ve günahkâr sayılır.⁴⁶

Kur’ân-ı Kerîm’de Nemrud adından açıkça söz edilmez.⁴⁷ Ancak Bakara sûresi 258. ayette kendisinden ve bazı hareketlerinden söz edilen, Allah’ın

⁴⁴ Ömer Faruk Harman, “İbrâhim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2000), 21/269.

⁴⁵ Musa Kazım Yılmaz, *Kur’an ve Sünnet Işığında Hayat* (Ankara: Son Çağ, 2017), 122.

⁴⁶ Ebü'l-A'la el-Mevdudi, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hazreti Peygamber’in Hayatı* (İstanbul: Pınar Yayınları, 1983), 1: 421-425.

⁴⁷ Tefsir kaynaklarında İsminin Nemrud b. Ken’an olarak zikredilmesi müfessirlerce Nemrud isminin bir lakap olarak değil gerçek bir isim olarak kabul edildiğini göstermektedir. Mücahid b. Cebr, *Tefsirü Mücahid* (Mısır: Darü'l-Fikrîl-İslâmî, 1989), 1: 243; Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî, *Câmiü'l-beyân fî te'vili'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2000), 5:431; İbn Ebî

kendisine mülk ve hükümdarlık bahsettiği, bu nimetlerin bolluğunun verdiği şımarıklıkla Hz. İbrâhîm ile yaptığı tartışmalardan söz edilen kişinin Nemrud olduğu tefsir kaynaklarının çoğunda zikredilmiştir. Bunun dışında Hz. İbrâhîm'in ve ateşle yakılarak cezalandırılmasını konu edinen ilgili âyetlerde de Nemrud'a bazı göndermeler olduğu düşünülmektedir.⁴⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Mûsâ'ya "Kelîmullah", Hz. İsâ'ya "Rûhullah", Hz. Muhammed'e "Habîbullah" denilmesi gibi Hz. İbrâhîm'e de Allah'ın dostu manasında "Halîlullah" denilmiştir. Bu unvanın kendisine verilmiş sebebi ise başkasına iyilik yaparken karşılık beklememesi ve sevgisinde içten olmasıdır. Karşılık beklememek ihlasla, dolayısıyla imanla yakından ilişkilidir. Tam ihlas hali, kişinin yaptığı iyiliklere vesile olan her türlü imkânın Allah tarafından verildiğini bilmekle mümkün olur. İhlasın diğer boyutu ise Allah'tan başka hiç kimseye minnet etmemeyi gerektirir. Bu da yine imanla yakından ilişkilidir. Zira bir insandan bir yardım ve iyilik beklememek de zımnen her türlü nimetin Allah'tan olduğuna inanmak anlamındadır ki bu da tahkikî imana yakın bir tavrıdır.

Hız. İbrâhîm'in neslinden olmakla övünen ancak İslâm'a girmeye yanaşmayan Mekke müşriklerin bahanelerinden birisi -Hz. İbrâhîm'in tam tersine- atalarının dinini devam ettirme hususundaki arzuları idi. Bir yandan Hz. Peygamber'i kıskanıyor, diğer yandan kişisel arzularının gerçekleşmesini istiyorlardı.⁴⁹ Daha önceleri Nemrud ve Firavun da peygamberlerin tebliğleri karşısında aklen çaresiz kaldıklarında çevresindekileri atalarının dinine sarılmaya, tapındıkları putlara sahip çıkmaya davet etmişlerdi.⁵⁰ Kur'ân-ı Kerîm, bu şekildeki körü körüne bir inanışa sahip olanlardan vahye tabi olmaları istendiğinde onların atalarının düşünce sistemine ve yaşantı tarzına aynen uyacaklarını söylediğini, hiçbir şey anlamayan ve yanlış yollara sapan insanların peşinden gitmenin son derece hatalı olduğunu söyler.⁵¹ Devam eden âyetlerde ise bu tavrını sürdüren ve hakikati kabul etmeye yanaşmayan kâfirleri konuşmalara hiçbir anlam yükleyemeyen, hakikati kavrama becerisinden yoksun hayvanlara benzeterek daha ağır ifadelerle eleştirir. Kur'an'a göre inkârcılar, iletişim kurabilmenin en temel şartlarından olan işitme, konuşma ve görme becerilerinden yoksundurlar.⁵² Bu ayette zikredilen görme, işitme ve konuşma yetileri her ne kadar vahyin hakikatini anlama bağlamında dile getirilmiş olsa da bunlara işaret edilmiş olması bu yeteneklerin bilme ve düşünmeyle dolayısıyla imanla yakından alakalı olduğunu göstermektedir. "Kur'ân-ı Kerîm'in vurguladığı görme ve işitme eylemlerinin birer fizyolojik hadise olmadığı ortadadır. Gerçek anlamda gözleri görmeyen birisine renk tarif etmek ne kadar imkânsız ise öğrendiklerini çözümleyemeyen insanlara iman hakikatlerini anlatmak da o kadar güçtür. Kur'ân-ı Kerîm bu hakikatleri

Hâtîm, *Tefsirü'l-Kur'an'il-Azim*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Suudî Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1998), 2: 498.

⁴⁸ Batuk Cengiz, "Nemrûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2006), 32/554. Enbiyâ 21/68-70; Ankebût 29/24; Sâffât 37/97-98.

⁴⁹ İzzet Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011), 2:29.

⁵⁰ Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, 2: 32.

⁵¹ Bakara, 2/170.

⁵² Bakara, 2/171.

dillendirdiği Yûnus sûresinde konuyu basirete getirir”⁵³ Doğruyu görme becerisinden yoksun olanlara doğru yolu göstermenin imkânsızlığına işaret eder.⁵⁴

Kur’ân-ı Kerîm işitme ve görme duyusunun Allah’ın bir ikramı olduğunu, bu duyuları alınan ve kalbi mühürlenmiş kimseye hiç kimsenin, dolayısıyla Allah dışında tanrı olarak nitelendirilenlerin yardım edemeyeceğini ve bu duyularını geri getiremeyeceğini söyler.⁵⁵ Dolayısıyla insanoğluna verilen göz ve kulakların diğer canlılardan farklı bir işlev görmeleri gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Eğer insan görme ve işitme duyularıyla elde ettiği bilgileri sentezleyemezse, o bilgilerden hareketle Allah’ın varlığına ve birliğine ulaşamazsa, bu yetmiyormuş gibi bir de Allah’tan başka tanrıların peşine takılırsa bu duyu organlarını işlevsizleştirmiş olur. Nitekim Bakara sûresinde iman etmedikleri ve hakka dönmedikleri için kâfirler “Sağır, dilsiz ve kör”⁵⁶ olarak nitelendirilmiştir.”⁵⁷

4. 2. Hz. İbrâhim’de İstidlal

Tevhid inancını savunmada akli argümanları ileri sürmekle tanınan Hz. İbrâhim’in Tevhid mücadelesindeki aşamalarının her birinde bu yaklaşımın geçerliliğini koruduğu görülmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’in Hz. Muhammed’e (s.a.s) İslâm’ı tebliğde akrabalara önceliği verme hususundaki emirlerine benzer olarak Hz. İbrâhim de öncelikle kendi ailesiyle konuyu tartışmıştır. Kur’ân-ı Kerîm onun annesi ile herhangi bir tartışmasına yer vermemektedir. Aile içindeki tartışmalar daha çok babası ile gerçekleşmiş görünmektedir. Esasen Hz. İbrâhim’in babası olmakla beraber, Azer bu kıssada sıradan bir aile babası değildir. O aynı zamanda putperestlik inancının önde gelenlerinden biridir. Hz. İbrâhim Âzer’e putları tanrı olarak kabul eden onu ve kavmini gerçekten bir sapıklık içinde gördüğünü söylemiştir.”⁵⁸

Matürîdî, (ö. 333/944) Hz. İbrâhim’in Âzer’e “sen ve kavmin” diye hitap etmesinin onun kavminin ileri gelenlerinden birisi olduğuna delil olduğunu söylemektedir.⁵⁹ Hz. İbrâhim babası ile tartışırken düşüncelerinin sağlamlığına güvendiği için kendinden son derece emin bir tavırla konuşmaktadır. Putlara sadece tapmakla kalmayan aynı zamanda onları imal edip satmakta olan birisiyle tartışmanın kolay yönleri kadar zorlukları da bulunmaktadır. Kolay yönü o kişinin (bu kıssada Azer’in) en az Hz. İbrâhim kadar putların ilah olamayacağını bilmesidir. Başkalarının tapınaklarda sergilenmekte olan putlara saygı atfetmesi ile onları bir taş ocağından alıp bizzat eliyle yontan kişinin onları kutsaması arasında fark vardır. İlkinde yanlış da olsa samimi bir yöneliş varken ikinci de ekonomik nedenlerin de işin içinde olduğunu söylemek mümkündür. Azer’in iman etmesi bu açıdan sıradan bir vatandaşın iman etmesinden farklıdır. Onun iman etmesi en basit ifadeyle

⁵³ Mahmut Öztürk, “İman-İnkâr Ekseninde Duyu Organlarının İşlev(sizliği)”, 3. Uluslararası Gap Sosyal Bilimler Kongresi (3. Uluslararası Gap Sosyal Bilimler Kongresi, İksad Yayınevi, ts.), 53.

⁵⁴ Yûnus, 10/43.

⁵⁵ En’am, 6/46.

⁵⁶ Bakara, 2/18.

⁵⁷ Esen, “Hz. İbrahim’in İmanı ve Tevhid Mücadelesi”, 53.

⁵⁸ En’am, 6/74

⁵⁹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü ehli’s-sünne*, thk. Mecdî Baselûm (Beyrut: Darü’l-kütübü’l-‘ilmiyye, 2005), 4: 129.

yönetimin yanındaki saygınlığını kaybetmesi ve ekonomik bir zarara uğraması olacaktır. Mekke müşriklerinin de Hz. Peygamber'e itirazlarının nedenleri arasında benzer sebepler olduğu bilinmektedir.

Bu sebeple Hz. İbrâhîm'in babası ile yaptığı tartışmalar, ulûhiyetin insana bakan yönüne işaret etmektedir. İnsanın varlığından haberdar olmayan, onu duymayan ve işitmeyen birisinin asla ilah olamayacağını nazara vermektedir: *"Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın?"*⁶⁰ Yukarıda da değinildiği gibi Hz. İbrâhîm bu sözünde insan iletişimi için son derece önemli olan "görme" ve "duyma" işlevlerinden söz etmektedir. Bir varlıkta bu iki beceri yoksa iletişim çok güçleşecektir. Hz. İbrâhîm'in putlar hakkındaki üçüncü tanımlaması onların faydasızlığına yöneliktir. Esasen bir kimseye yardım etmek ve fayda sağlamak, faydalanan kişiden daha güçlü ve bilgili olmayı gerektirir. Gören ve işiten insanın, görmeyen ve işitmeyen putlardan üstünlüğü ortada iken ondan daha düşük olan putların yardımını tasavvur etmek tam bir çelişkidir.⁶¹ Öyle anlaşılmaktadır ki Hz. İbrâhîm'in bu kısmen duyguya da hitap eden delilleri Âzer için yeterli olmamıştır. Oysa diğer bir ifade ile Hz. İbrâhîm'in putlara yaptığı eleştirilerin haklılığını en iyi bilen Azer'in kendisidir.

Hz. İbrâhîm'in babasından sonra daha geniş halk kitleleriyle tartıştığı görülmektedir. Halkına kime kulluk ettiklerini sorması üzerine onlar putlara taptiklerini ve onlara tapmaya devam edeceklerini söylediler. Hz. İbrâhîm yalvardıkları putların işitip işitmediğini, bugüne kadar onlardan bir fayda veya zarar görüp görmediklerini sordu. Bu mantıklı soruya verecekleri aynı düzeyde bir mantıklı cevapları yoktu. Neredeyse batıl inanç sahibi insanların tamamının verdiği basit cevabın arkasına sığınıp babalarından böyle gördüklerini söylediler. Hz. İbrâhîm bu noktada onların en temel gereksinimi olan yeme-içme ihtiyacına vurgu yaparak putların bunları sağlayamadığını, dolayısıyla nimetin gerçek sahibine şükretmeleri gerektiğini çok güzel izah etti. Daha sonra Hz. İbrâhîm gerçek bir ilahta olması gereken vasıfları, bu vasıfların kendi hayatı üzerindeki yansımalarını örnek vererek anlattı. Bununla şöyle demiş oluyordu: İşte benim Rabbim bana bütün bu nimetleri bahşediyor. Sizin tanrı diye tapındıklarınız bunlardan velev bir tanesini olsun yapabiliyor mu?⁶² Kissaların içeriğinde bu akıl yürütmenin de bir fayda vermediği ve halkın inancından vazgeçmediği anlaşılmaktadır.

Birinci aşamada onların anlayacağı tarzda konuyu açan Hz. İbrâhîm kavminin gök cisimlerine olan ilgisini bildiğinden önce onların Rab olma olasılıklarını tek tek ele almış ve bu ihtimalleri çürütmüştür. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrâhîm'in bir akşam vakti bir yıldız gördüğü onun parlaklığından etkilenerek "Rabbim budur" dediği, onun batması üzerine batan şeyleri sevmediğini dile getirdiği anlatılmaktadır. Hz. İbrâhîm ay ve güneş içinde doğduklarında onları Rab olarak nitelendirmiş, batmaları üzerine her seferinde batıp gidenleri sevmediğini dile getirdiği ve kavmine seslenerek *"Ey kavmim! Ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden*

⁶⁰ Meryem, 19/42.

⁶¹ Mahmut Öztürk, *Kur'an'da Peygamberlerin Aile Bireyleriyle İmtihanı* (Ankara: Son Çağ Yayınları, 2016), 85.

⁶² Esen, "Hz. İbrahim'in İmanı ve Tevhid Mücadelesi", 1173.

uzağım. Ben hanîf olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim." Deddiği nakledilmektedir.⁶³ Bu ayetlerden yola çıkarak Hz. İbrâhim'in tevhid inancına ne zaman ulaştığı konusunda tartışmalar yapılsa da bu tartışma şekli halkı belli bir noktaya taşımak için yaptığı görüşü bizce daha makul gelmektedir. Putları öylesine kesin bir tavırla reddeden Hz. İbrâhim'in gök cisimleri için farklı düşünmesi mümkün değildir.

Hız. İbrâhim, büyük ihtimalle kendisi gökyüzünü bu şekilde gözlemlemeden önce de büyük bir muvahhid olarak, yıldız, ay ve güneş gibi yaratılmış ve her an değişime uğrayabilen varlıkların hiçbir şekilde tanrı olamayacağı, sadece bir tanrıya sunulması gereken bir sevgiyi hak etmedikleri gerçeğine dayanarak bu vasıflara sahip hiçbir varlığı ilâh olarak kabul etmenin mümkün olmadığını, bütün noksan sıfatlardan beri olan Yüce Allah'tan başka gerçek ilâh bulunmadığını ispatlamış; bütün bunlardan sonra sahip olduğu veya gözlemlerinden sonra ulaştığı yakînî imanını, bir hanif olarak bütün varlığıyla bütün kâinatın yaratıcısı olan Allah'a çevirdiğini, Allah'a ortak koşan müşriklerden olmadığı gibi onlarla kıyamete kadar hiçbir dostluk ilişkisi içinde de olmayacağını bildirmiştir.⁶⁴ Kelâmıda Hudûs delili Kur'an'da Hz. İbrâhim'in Allah'ın varlığını delillendirmesinde, "Ben kaybolup gidenleri sevmem" diyerek değişen ve yok olandan kalıcı olana doğru gittiği istidlal yolu ile ilişkilendirilir.⁶⁵

Bilindiği üzere bu olaydan hemen sonra halkıyla putperestlik inancının çıkmazları hususunda uzun uzadıya tartışmalar yapmıştır. Matürîdî'ye göre kavmi ile tartışırken ihtiyaç duyup kullanacağı delilleri Allah Teâlâ Hz. İbrâhim'e doğrudan kendisi öğretmiştir.⁶⁶

Hız. İbrâhim'in: "Ben kaybolup gidenleri sevmem" şeklindeki istidlali kelâmcıların araz yaklaşımı ile örtüşmektedir. Nitekim arazlar kendi başlarına var olmayıp başka şeylerle var olan ve kendilerini taşıyan mahallelerden ayrılamayan nesnelere nitelendirilir. Dolayısıyla buldukları nesnede devamlı olarak var olamazlar. Başka bir deyimle birbirini takip eden üç ânda herhangi bir araz; bir var, bir yok, bir var olarak görünür. Bu yüzden hâdistirler; başlangıçları olduğu için sonları da vardır.⁶⁷ Bu özelliğe sahip olan bir varlık zorunlu hâdis olması nedeniyle ilah olamaz. İşte Hz. İbrâhim'in bu istidlali hudûs delilinin öncüsü kabul edilebilir.

Hız. İbrâhim'in putları ve gök cisimlerine yönelik değerlendirmelerinde bir farklılık olduğu seçilmektedir. Günlük hayatın içinde yer alan, atölyede üretilip put olarak takdim edilen, halkın dokunabildiği, görebildiği ve kendilerine takdimde bulunarak hayatın olağan akışı içine yerleştirdikleri putlarla ilgili Hz. İbrâhim'in vermiş olduğu karar daha net ve daha çabuk ulaşılabilir niteliktedir. Putların mahiyeti hakkında bilgisi tam ve yeterli olduğu için onların ilah olamayacağını

⁶³ En'am, 6/76-79

⁶⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2: 413-430.

⁶⁵ "Hudûs delil kıyas formunda şu şekilde ifade edilebilir: -Âlem hâdistir. / Her hâdisin isin bir muhdisi (varedici bir sebebi) vardır. / O halde âlemin de bir muhdisi vardır." Ardoğan, *Delillerden Temellere*, 27.

⁶⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 7: 152.

⁶⁷ Harun Işık - Murat Serdar, *Sistemik Kelam-I* (Kayseri: Kimlik Yayınları, ts.), 24.

kendisi hemen fark ettiği gibi güçlü delillerle, yani onların görmeyen, konuşmayan, duymayan, insanlara hiçbir yararı ve zararı dokunmayan varlıklar olduklarını söyleyerek anlayacakları dilde halkı hemen uyarmıştır. Gök cisimlerine gelince onlar hakkındaki nihai kararını halkın da bulunduğu bir ortamda bizzat onlara test ettirerek belirlemiştir. Onların müşahedesi ile sırasıyla batıp giden yıldız, ay ve güneşin ilah olamayacağını onların idrakine sunmuş, kendisi de ayrıca bunu dillendirerek yaşadıkları aynı tecrübe sonunda kendi kanaatini dile getirmiştir.

Hız. İbrâhim'in yıldızlar, ay ve güneş hakkındaki ilah olamayacaklarını ilişkin düşüncelerini bir çırpıda söylemeyip tedrici olarak diğer bir ifade ile sırasıyla dile getirdiği görülmektedir. Yani yıldızların ilah olamayacağını onlardan daha parlak görünen ay ile ayın da ilah olamayacağını ondan çok daha parlak olan güneşle ifade etmektedir. Son tahlilde Hız. İbrâhim'in reddetmesi gereken sadece güneş kalmaktadır. Burada da tümevarım bir yöntemle yıldızların ve ayın ilah olamayacağını gerekçesi olan, batıp gitme özelliğinin güneşte de olduğundan hareketle güneşin de ilah olmaya layık olmadığını onların anlayabilecekleri tarzda ortaya koymuştur.

En'am sûresinde yer alan Hız. İbrâhim'in yıldız, ay ve güneşe ilahlık atfeden sözlerinin gerçekten bir ilah arayışı esnasında söylenmiş olan sözler mi yoksa kavmiyle yapmakta olduğu münazaranın bir üslubu gereği mi olduğu hususunda tartışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu ifadelerin tefekkürî bir saikle söylediğini ileri sürmek yani Hız. İbrâhim'in gerçekten yıldız, ay ve güneşi sırasıyla ilah olabilme ihtimali üzerinde durarak bu ifadeyi kullanmış olduğunu söylemek, bütün hayatını tevhid inancına adanmış olan ve bu konuda Kur'ân-ı Kerîm'in örnek olarak sunduğu Hız. İbrâhim'in nübüvvetten önce bile olsa hayatının bir kısmını şirk üzere yaşadığı şeklindeki bir kabulü beraberinde getireceğinden Peygamberlerin nübüvvetten önce şirk üzere yaşamadıkları inancıyla çelişecektir.⁶⁸ "İbn Âşûr, En'am sûresi 78. âyetteki Hız. İbrâhim'in kavmine seslenerek Allah'a ortak koştukları şeylerden beri olduğunu söylemesinden hareketle, Hız. İbrâhim'in bu gözlemi bir tefekkür neticesinde ulaşılan bir bilgi tarzında tek başına iken yapmadığı, yanında tevhid inancına davet ettiği halkından bir grup insanın da bulunmuş olması gerektiği kanaatine varmıştır. Ayrıca bu sözlerinden, diğer birçok kavim gibi onun kavminin de aslında Allah'ın varlığını reddetmedikleri, fakat gökyüzündeki cisimleri ve bunları sembolize ettiğine inandıkları putları Allah'a ortak koşmak suretiyle tevhid inancından uzaklaştıkları anlaşılmaktadır."⁶⁹

"Hız. İbrâhim, taklitten uzak, düşünen, ulaştığı bilgiler ışığında bulguları değerlendirerek akli yöntemlerle hakikate ulaşma metodunu kullanan, akli muhakemelere ve sağlam bir bilgiye dayanan güçlü bir imana ulaşmıştır. Çünkü İslâm'ın tercih ettiği iman, tefekkürden yoksun öncükilerin yoluna körü körüne

⁶⁸ İslâm âlimleri, peygamberlerin nübüvvetten önce ve sonra küfür ve şirkten korundukları görüşündedir. Kur'ân-ı Kerîm, peygamberlerin Allah'a iman ve O'na şirk koşturma hususunda tam bir hassasiyet içinde olduklarını beyan etmektedir (el-Bakara 2/21; en-Nisâ 4/36; el-Enbiyâ 21/25; ez-Zümer 39/65). Mehmet Bulut, "İsmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/135.

⁶⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2: 430.

tabi olan, telkin ve taklide dayanan çürük temelli bir inanç değil; aksine akıl ve tefekkür esaslarına dayanan tahkikî bir imandır. Böyle bir iman aklın bir fiilidir. Dolayısıyla akla dayanmayan bir imanın, tahkikî iman ölçütleri bakımından herhangi bir kıymet ifade ettiği söylenemez.”⁷⁰

Dikkat edilirse Hz. İbrâhim kimlerle tartışırsa onların anlayabileceği, kendi yaşantısından yola çıkarak soruları anlamlandırabileceği örnekler vermektedir. Halk ile putların konuşma, duyma, rızıklandırma fayda ve zarar verme gibi konuları konuşurken, daha sonra Nemrud’la tartıştığına ise ulûhiyetin temel özelliklerinden olan yaratma fiili üzerinde durmuştur. Bir tür tanrı olma iddiasında olan Nemrud’la yapacağı tartışmada yaratma argümanı üzerinde durması tartışmanın ilkeleri açısından da anlamlıdır. Bu şekilde Hz. İbrâhim Nemrud’un temel iddiasını çürütmüş olacaktır. Hakikaten tartışmanın devamında Nemrud kelimenin tam anlamıyla şaşırıp kalmış, verecek cevap bulamamış, Hz. İbrâhim’in ateşe atılması fikrini ortaya atarak tabiri caizse gündemi değiştirmeye ve konuyu saptırmaya çalışmıştır.

4. 3. Hz. İbrâhim’in Ölülerin Dirilişini Görme Arzusu

Hz. İbrâhim’in kavmi ile giriştiği mücadele, kavminin kaba kuvvete başvurup onu ateşte yakarak cezalandırmaya karar vermeleriyle neticelenmiştir. Ancak onların bu tuzakları boşa çıkmış, Hz. İbrâhim’in ateşte yanmaması onların hayretini artırmış, Hz. İbrâhim’in ise imanının kuvvetlenmesini sağlamıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın dostu olarak tavsif edilen Hz. İbrâhim’in öldükten sonra dirilişten zerrece şüphe etmediği açıkken, onun Yüce Allah’tan ölülerini nasıl dirilttiğini kendisine göstermesini istemesi oldukça dikkat çekicidir. İslâmî kaynaklarda konu detaylıca tartışılmıştır. Bu tartışmalara bakmadan önce evveliminde belirtmek gerekir ki Hz. İbrâhim’in bu talebini zikreden ayetin sibakından bizzat Hz. İbrâhim’in ağzından Allah’ın “muhyi ve mümit /diriltten ve öldüren” olduğu Nemrud’a karşı dillendirilmiş bulunmaktadır. Hz. İbrâhim’in babası, halkı ve Nemrud’la yaptığı tartışmadaki delillerinin sağlamlığı onun ilme’l-yakîn noktasında herhangi bir anlam probleminin olmadığı delilidir. Yoksa Hz. İbrâhim böylesine önemli bir tartışmada altını dolduramayacağı delilleri münazaradaki rakibine karşı dillendirmezdi. Ama yine Hz. İbrâhim bir meselede idrakin artmasının imanının artmasına da vesile olacağını bildiğinden hillet/dostluk makamındaki muhabbetinin artmasına vesile olacak böyle bir talepte bulunmuş olmalıdır.

İslâmî kaynaklarda kendi akli melekeleriyle Allah’ın varlığı ve birliği fikrine ulaşabilen Hz. İbrâhim’in nübüvvetle şereflendirildikten ve inkârcılar tarafından ateşe atılıp kurtulduktan sonra, diğer bir ifadeyle vahye mazhar olduktan sonra hiçbir peygamberin talepte bulunmadığı, canlıların dirilttilmesini görme talebine ilişkin çeşitli görüşler yer almaktadır:

1) Bazı rivayetlere göre Hz. İbrâhim’in bu talebi yol kenarında bir kısmı vahşi hayvanlar tarafından yenilmekte olan bir hayvan (veya bir insan) cesedini görmesi üzerine gerçekleşmiştir. O bir kısmı başka hayvanlar tarafından yenilmiş bulunan hayvanı o halde görünce Allah’ın her şeye gücünün yettiğini bildiği halde

⁷⁰ Esen, “Hz. İbrahim’in İmanı ve Tevhid Mücadelesi”, 117.

“Sübhanallah, Allah bu ölüyü nasıl diriltecek acaba?” diye hayret etmiş ve Allah’tan ölüleri nasıl dirilttiğini göstermesini talep etmiştir.⁷¹

2) Diğer bir rivayete göre bu isteğin sebebi Nemrud’la olan tartışmasıdır. Nemrud Hz. İbrâhîm’le olan tartışmasında şu soruyu yöneltir. “İbadet ettiğin, başkalarını ibadet etmeye çağırdığın, başkalarından üstün gördüğün, kudretini zikredip durduğun Rabbini gördün mü? Kimdir o?” Hz. İbrâhîm “O yaşatan ve öldürenidir” diye cevap verir. Aralarında öldürme ve diriltme ile ilgili geçtiği bilinen tartışmadan sonra Hz. İbrâhîm “Rabbim, bana nasıl yaşatıp öldürdüğünü göster misin? diye talepte bulunur.⁷² Kanaatimizce bu görüşler çok isabetli görünmemektedir. Hz. İbrâhîm’in böyle bir talepte bulunması için Nemrud’la tartışmasına ihtiyaç yoktur. Daha önce tevhid arayışına girişen Hz. İbrâhîm’in kendiliğinden daha sonra tahkikî iman arayışına girmesi daha makuldür.

3) Taberî (ö. 310/923) farklı bir görüş olarak şuna da yer verir: Hz. İbrâhîm’in Allah’tan ölülerin nasıl diriltildiği görmeyi dilemesi, Allah tarafından O’nun dost edinildiği müjdesinin gelmesi anında olmuştur. İbrâhîm hemen kalbi mutmain olsun diye bu dostluğa nişane olabilecek bir alameti göstermesini ondan istemiştir.⁷³ Kanaatimizce Allah’ın dostu olmakla şereflendirilen bir insanın hemen peşinden böyle bir talepte bulunması muhtemel görünmemektedir.

4) Mâverdî’ye (ö. 450/1058) göre bu rivayetlerin hangisi gerçek olursa olsun değişmeyen hakikat şudur ki Hz. İbrâhîm istidlal yoluyla ulaşabildiği hakikate bu defa gerçekten müşahede etmek istemiştir.⁷⁴ Bizim de katıldığımız bu görüşü Tüsterî (ö. 283/896) biraz daha açarak Hz. İbrâhîm’in bu talebinin imanındaki şüpheden kaynaklanmadığını, bununla gözlerindeki perdenin kalkması ve Allah’ın kudretini yakînî olarak görme arzusundan kaynaklandığını söyler. Zira Allah ona yoksa inanmadın mı? diye sorduğunda «بلى» ile cevap vermezdi. Şüphesi olduğu halde “bela” diye cevap verseydi Allah bunu bilirdi. Doğrusu onun yakînî imanını artırma arzusuyla bunu söylemiş olmasıdır.⁷⁵ Bilindiği üzere «بلى» sözcüğü olumsuz cümleden sonra gelen onay için kullanılır. Ayette de şu manaya gelmektedir. Hayır, (inanmadığım için bunu talep ediyor değilim) inanıyorum ancak kalbim mutmain olsun diye istiyorum. Çünkü akıl yürütme ile ulaşılan ilimlerde kesin bilgilerden farklı olarak şüphe bulunması mümkündür. Kalbin tatmin olmasını istedi ki onda şüpheyi mahal kalsın.⁷⁶

Ayrıca Tüsterî Hz. İbrâhîm’in durumunun Hz. İsa’nın havarilerine benzemediğini, onların kendilerine indirilecek olan sofradan sonra Hz. İsa’nın doğruluğuna inanıp mutmain olacaklarını söylemişlerdir. Hz. İbrâhîm ise mümin

⁷¹ Taberî, *Camîu’l-beyân*, 5: 485-486; Ebü’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyun* (Beyrut: Dârü’l-kütübî’l-ilmîyye, ts.), 1: 333; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü’l-Kur’an’îl-Azim*, 2: 508.

⁷² Taberî, *Camîu’l-beyân*, 1: 333.

⁷³ Taberî, *Camîu’l-beyân*, 5: 487; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü’l-Kur’an’îl-Azim*, 2: 508.

⁷⁴ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyun*, 1: 333.

⁷⁵ Ebû Muhammed Sehl b Abdullah Sehl et-Tüsterî, *Tefsîrü’t-Tüsterî.*, thk. Muhammed Basil Uyun es-Sud (Beyrut: Dârü’l-kütübî’l-ilmîyye, 2002), 1: 37.

⁷⁶ Ebü’l-Kasım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakaikü gavamizi’t-tenzil ve uyuni’l-ekavil fi vücuhî’t-te’vil* (Lübnan: Darü’l-Kütübî’l-ilmîyye, 1995), 1: 309.

olduğunu dile getirmiş ardından yakîni imanının artması için bu talepte bulunmuştur.⁷⁷

Müfessirler Hz. İbrâhim'in söylediği "Kalbim mutmain olsun diye" ifadesinden ne kastedildiği konusunda onlarca görüş beyan etmişlerdir. Şöyle ki:

1) Hz. İbrâhim'in var olan yakininin artması.⁷⁸

Hasan, Katade, Said b. Cübeyr ve Rebi' bu görüştedir. Mâverdî'ye göre Hz. İbrâhim'in şüphesini giderecek bir bilgiden sonra yakîni iman talebi caiz olamaz. Çünkü yeniden diriliş konusunda şüphe duymak küfür sayılır ve bir peygamber için söz konusu olamaz.⁷⁹

2) Allah İbrâhim'in talebine cevap verdiği ve söz verdiği gibi onu kendisine dost edindiği için bu hususta kalbi iyice mutmain olsun diye bu talepte bulunmuştur.⁸⁰

3) Hz. İbrâhim akli bir yakînden sonra gözleriyle de işin hakikatini görmek istemiştir. Bu görüşte olanlardan birisi de Ahfeş'tir.⁸¹

4) Hz. İbrâhim'in istediğinde Allah'ın vereceği, dua ettiğinde Allah'ın cevap verdiği hususunda kalbinin mutmain olmasını istemesi⁸²

5) İnsanların Allah'ın gerçekten ölüleri dirilttiğini bilmeleri için⁸³

Kur'ân-ı Kerîm'deki örnekleri incelediğimizde Hz. İbrâhim'in ölümlerinin nasıl diriltildiğini görme talebinin ondan sonra da tekrarlandığı ve bu dirilişlerin defalarca gerçekleştiğini görürüz. Bakara sûresinde öldürdükleri kişinin katilini bulması için Hz. Musa'ya müracaat edenlerden bir inek kesmeleri istendiği ve o ineğin bir parçasıyla ölüye vurmaları talep edildiği, böylece ölümler Allah tarafından diriltileceği ifade edilmektedir.⁸⁴ Kehf sûresinde ifadesini bulan imanlı gençler bir nevi ölüm uykusu olan 300 küsur yıllık bir süreden sonra tekrar dirilmişlerdir.⁸⁵ Hz. İsa çamurdan kuşlar yaparak Allah'ın izniyle onları uçurmuş, yine Allah'ın izniyle ölümlerini diriltmiştir.⁸⁶

Hz. İbrâhim'in ölümlerinin nasıl diriltildiğini görmesini konu edinen ayet Bakara sûresinde geçmektedir. İlgili ayete göre Hz. İbrâhim Yüce Allah'tan ölümlerini nasıl dirilttiğini kendisine göstermesini istediğinde Allah kendisine bu konuda bir şüphesi olup olmadığını sormuş, Hz. İbrâhim inandığını, ancak kalbinin mutmain olmasını istediğini söylemiştir. Bunun üzerine Allah: dört adet kuş yakalamasını, onları kendisine iyice alıştırmasını, sonra her parçasını bir dağın başına koyup⁸⁷ ve

⁷⁷ et-Tüsteri, *Tefsirü't-Tüsteri.*, 1: 37.

⁷⁸ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyun*, 1: 334; İbn Ebî Hâtim, *Tefsirü'l-Kur'an'il-Azim*, 2: 509.

⁷⁹ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyun*, 1: 334; İbn Ebî Hâtim, *Tefsirü'l-Kur'an'il-Azim*, 2: 509.

⁸⁰ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyun*, 1: 334; İbn Ebî Hâtim, *Tefsirü'l-Kur'an'il-Azim*, 2: 509.

⁸¹ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyun*, 1:334; İbn Ebî Hâtim, *Tefsirü'l-Kur'an'il-Azim*, 2: 509.

⁸² İbn Ebî Hâtim, *Tefsirü'l-Kur'an'il-Azim*, 2: 509.

⁸³ İbn Ebî Hâtim, *Tefsirü'l-Kur'an'il-Azim*, 2: 509.

⁸⁴ Bakara, 2/67-74.

⁸⁵ Kehf, 18/25-26.

⁸⁶ Âl-i İmrân, 3/49.

⁸⁷ Ayette geçen فَصْرَهُنَّ ibaresi ile ilgili alimler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Tüylerini yolmak, etlerini kemiklerinden ayırıp, parça parça yapmak Mücahid b. Cebr, *Tefsirü Mücahid*, 1: 244.

ardından onları kendine çağırmasını emretmiştir.⁸⁸ Âyetin devamında Hz. İbrâhîm'in söylenenleri yapıp yapmadığı açıklanmamaktadır. Ama ayetin siyak ve sibakı bu hadisenin bütünüyle gerçekleştiğini ihsas etmektedir. Zira bir önceki ayette benzer bir soruyu soran kişiye (rivayetlerde bu kişinin Hz. Uzeyr olduğu söylenmektedir.) gözleri önünde dirilişin nasıl olduğu gösterilmektedir. Kuşların parçalanmış olduğuna dair itirazların ihyâ-i mevtâ hakikatinin gözle görülemeyeceği ön kabulüne binâen ve sadece lafzî delillerden hareketle yapıldığı görülmektedir. Cumhûr ise kuşların parçalanmış olduğu kanaatine sadece lafzî delillerle değil, başta tefsir otoritesi ashâb ve tâbiûndan intikal eden rivâyetler olmak üzere; Hz. İbrâhîm'in (a.s.) niyazının sebeplerine dâir rivâyetlere, konu bütünlüğüne, âyetler arası irtibata, âyet içi bağlantılara, dilbilgisel verilere, hissî mu'cizeleri kabul eden kalp ve akla, nihayet yanlış üzerinde birleşmeyeceğine inanılan Ümmetin umûmî kabulüne müsteniden varmıştır.⁸⁹

Hal böyleyken Yüce Allah ile karşılıklı soru-cevap iletişimine geçecek kadar büyük bir makamda bulunan ve adı Kur'an'da övgüyle zikredilen bir ülü'l-'azm peygambere ihyâ hakikati bilfiil gösterilmeksizin sadece bir misâl ile yetinilmesi konu bütünlüğüne ve âyetler arası münâsebete uygun düşmemektedir. Bu çerçevede hissî/kevnî mu'cizeler konusunda şüphesi yahut retçi bir tutumu olmayan muhatap için kuşların parçalanmış olduğu anlamı âşikârdır.⁹⁰

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö.1878-1942) bu konuda cumhurun görüşünde olmanın yanında kayda değer bir değerlendirme ile diriltme hadisesine müşahedenin günlük hayatımızda sıklıkla yaşanan bir şey olduğunu, bunun en belirgin örneğinin kişinin kendi tecrübî bilgisinde mevcut olduğunu söyler. Ona göre nasıl kişi zihnindeki bir bilgiyi analiz etmek üzere birçok parçaya ayırdıktan sonra tekrar hatırlamak istediğinde nasıl ki o bilgi parçaları bir anda zihninde bir araya gelip birleşiyorsa Allah'ın sonsuz kudretinde her parçası bir dağa konulmuş (bazı rivayetlere göre) paramparça edilip harmanlanmış kuşların "ol" emri karşısında kâinatın anında var olması gibi derhal bir araya gelmesi bundan çok daha kolay bir şekilde mümkündür.⁹¹

Sonuç

Hız. İbrâhîm'in Kur'an'da zikredilen hayatının ana eksenini, iman ve ibadet konuları oluşturmuştur. Hayatı boyunca yaratıcının varlığını ve birliğini kavmine ulaştırmak için sürekli çalışmış, onun peygamber olduğu dönemde, gök cisimlerine

yanına alıp parçalamak Ebû 'Ubeyde, *Mecâzû'l-Kur'an* (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1961), 80. bunlardan bazılarıdır. İbn Kuteybe mefhumdan açıkça anlaşıldığı için فقطعين ibaresinin gizlendiğini söyler. İbn Kuteybe kuşlardan bir parça demekten kastın dörtte bir anlama geldiğini söyler. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ibn Kuteybe ed-Dineverî İbn Kuteybe, *Garibü'l-Kur'an* (Beirut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988), 1: 86.

⁸⁸ Bakara, 2/260.

⁸⁹ Yunus Emre Gördük, "Hz. İbrahim'e Kuşlarla Verilen Mesaj (Bakara/260. Ayet) Özelinde Bağlamın Tefsire Etkisi" (Uluslararası Hz. İbrahim ve Nübüvvet Sempozyumu (9 Kasım 2019), İstanbul, 2019), 446.

⁹⁰ Gördük, "Hz. İbrahim'e Kuşlarla Verilen Mesaj (Bakara/260. Ayet) Özelinde Bağlamın Tefsire Etkisi", 445.

⁹¹ Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 2: 893.

ve putlara tapan, yakın akrabalarından başlayarak o günkü yönetimin en üst seviyesine kadar tevhid davasını hikmetle, güzel öğütle ve ilmî delillerle anlatmış, özellikle somut olaylar üzerinden halkı düşünmeye, akletmeye ve hakikati bulmaya sevk etmiştir.

Kavmine karşı yürüttüğü, Hanîflik üzere kurulu olan tevhid mücadelesi, teslimiyeti ve ma'rifetullah hususundaki yaklaşımı ve düşünceleri, kendine özgü bir metot teşkil ettiğini göstermektedir. Hz. İbrâhim'in kevnî ayetlerle istidlâli kullanması, Allah'tan ölüleri nasıl dirilttiğini sorması Kelâm ilminde Allah'a dair bilgiye akli yöntemlerle ulaşılabileceğine yönelik deliller olarak kabul edilmiştir.

Hz. İbrâhim bir takım gök cisimlerine kutsiyet atfeden ve putlarla Allah'a şirk koşan bir toplumda yakın akrabalarından başlayarak tevhid inancını uygun bir yöntemle anlatmaya çalışmıştır. Hz. İbrâhim babası Azer'le tartışırken putların insanlara fayda ve zarar vermeyen varlıklar olduğunu vurgulamış, gök cisimleri hakkında kavmi ile tartışırken uluhiyetin kainattaki gerçek ve tek gücü temsil ettiğini, Nemrutla tartışırken ise bir ilahta gerçek anlamda olması gereken öldürme, yaratma ve kâinata hükmetme özelliklerinden söz etmiştir.

Hayatının ilerleyen safhalarında ise ulaştığı inancını hakka'l-yakîn derecesine ulaştırmak istediği görülmektedir. Ölülerin nasıl diriltildiğini görmek istemesine ilişkin talebinin Allah tarafından kabul edilmesi imanın bu seviyesine ulaşmanın imkânı olarak yorumlanabilir. Buna vesile olarak kuşların parçalanıp, parçalarının dağa bırakılması ve onlara seslenmekle geleceklerine ilişkin tartışmada Kur'ân-ı Kerîm kuşların Hz. İbrâhim'e döndüklerini sarahaten belirtmemiştir. Ancak bağlam olarak ilgili ayetin yer aldığı ayetler grubu incelendiğinde hadisenin söylemde kalmayıp gerçekleştiğini kabul etmenin önünde bir delil görünmemektedir. Müfessirlerin kahir ekseriyeti de bu yönde görüş ortaya koymuşlardır.

Hz. İbrâhim'in ma'rifetullah yani Allah'ı tanıma ve tanıtmaya hususundaki yaklaşımı ve düşünceleri, kendine özgü bir metot teşkil etmektedir. Nitekim babası, halkı ve ülkenin kralı ile tartışırken kevnî ayetlerle istidlâli kullanması, Allah'tan ölüleri nasıl dirilttiğini sorması, Allah'ın onun bu sorusunun cevabını tecrübî bir bilgi edinmesini sağlayarak cevaplaması; Allah'a dair bilginin akıl yürütme ile elde edilebileceğini, mütefekkir özelliğiyle aktif metot takip ettiğini görmekteyiz. Kendisinden sonraki tüm aklî metotların öncüsü sayılabilen bu yaklaşım teslimiyet ve mantıkîlik arasındaki ince çizgiyi yakalama ve dengeyi sağlama noktasında önemli bir ayrıntıdır.

Hz. İbrâhim inancını anlatmada kullandığı deliller ile dikkat çektiği gibi, teslimiyet ve tevekkülüyle de çok farklı bir kişiliğe sahiptir. Bunca zorlu bir süreçten sonra vazifesini ifa ederek Allah'ın halili/dostu unvanını alması şayan-ı dikkat bir husustur.

Kaynakça

- Ardoğan, Recep. *Akideden Kelâma -Kelâm Tarihi-*. İstanbul: KLM, 2. Basım, 2015.
 Ardoğan, Recep. *Delillerden Temellere*. İstanbul: KLM, 2014.
 Bağdadî, Abdulkahir. *Usûlu'd-din*. İstanbul, 1928.

- Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b Tayyib b Muhammed Basri. *et-Temhîd*. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabi, 1947.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b el-Hüseyn b Ali. *el-Câmi' li-şuabi'l-iman*. Bombay: ed-Dârü's-Selefiyye, 1986.
- Bulut, Mehmet. "İsmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/134-136. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Cengiz, Batuk. "Nemrûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/554-555. İstanbul: TDV Yay., 2006.
- Cezairî, Tahir el-. *el-Cevahiru'l-kelebiyye fî izahî'l-akidedi'l-İslamiyye*. nşr. M. Cüneyt Gökçe". Şanlıurfa: Elif Matbaacılık, 2017.
- Derzeve, İzzet. *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*. 2 Cilt. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 1. Basım, 2011.
- Ebû 'Ubeyde. *Mecâzü'l-Kur'an*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1961.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Esen, Muammer. "Hz. İbrahim'in İmanı ve Tevhid Mücadelesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/2 (2011), 111-128.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslam Mezhepleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı, 2008.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-. *el-Hikme fi mahlukatillah*. Mısır: Matbaatü'n-Nil, 1321.
- Gölcük, Şerafettin - Toprak, Süleyman. *Kelam*. Konya: Tekin Yayınevi, 1991.
- Gördük, Yunus Emre. "Hz. İbrahim'e Kuşlarla Verilen Mesaj (Bakara/260. Ayet) Özelinde Bağlamın Tefsire Etkisi". İstanbul, 2019.
- Harman, Ömer Faruk. "İbrâhîm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/272-273. İstanbul: TDV Yay., 2000.
- Işık, Harun - Serdar, Murat. *Sistemantik Kelam-I*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 1. Basım, ts.
- İbn Ebî Hâtim. *Tefsirü'l-Kur'an'il-Azim*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 13 Cilt. Suudî Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1998.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ibn Kuteybe ed-Dineverî. *Garibü'l-Kur'an*. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl. *Lisanü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sadır, 1955.
- Îcî, Adududdin Abdurrahman b. Ahmed el-. *el-Mevakif fi ilmi'l-kelebiyye*. Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbi, ts.
- Kadî, Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî. *Şerhu'l-usûli'l-hamse*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1996.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 5. baskı.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-. *Te'vilâtü ehli's-sünne*. thk. Mecdî Basalûm. Beyrut: Darü'l-kütübü'l-İlmiyye, 2005.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib. *en-Nüket ve'l-uyun*. Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-İlmiyye, ts.
- Mevdudi, Ebü'l-A'la el-. *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hazreti Peygamber'in Hayatı*. 2 Cilt. İstanbul: Pınar Yayınları, 1983.
- Mücahid b. Cebr. *Tefsirü Mücahid*. Mısır: Darü'l-Fikri'l-İslâmî, 1989.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed. *Tebşiratü'l-edille*. thk. Hüseyin Atay. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003.
- Önemli, Kadri. *Ümmeti Kutuplaştıran İlk İhtilaflar*. İstanbul: Nida Akademi, 2020.
- Özcan, Esat. "Hz. İbrahim'in Tahkiki İmana Ulaşma Çabaları ve Tebliğ Metodu". İstanbul, 2019.

- Öztürk, Mahmut. "İman-İnkâr Ekseninde Duyu Organlarının İşlev(sizliği)". 3. *Uluslararası Gap Sosyal Bilimler Kongresi*. 52-57. İksad Yayınevi, ts.
- Öztürk, Mahmut. "İman-İnkâr Ekseninde Duyu Organlarının İşlev(sizliği)". 3. *Uluslararası Gap Sosyal Bilimler Kongresi*. 52-57. İksad Yayınevi, ts.
- Öztürk, Mahmut. *Kur'an'da Peygamberlerin Aile Bireyleriyle İmtihanı*. Ankara: Son Çağ Yayınları, 2016.
- Pezdevî, Ebü'l-Yüsr Muhammed b Muhammed b Hüseyin. *Ehl-i Sünnet Akaidi*. çev. Şerafettin Gölcük. Kayıhan Yayınevi, 1980.
- Sabunî, Ebû Muhammed Nûreddîn Ahmed b. Mahmûd es-. *el-Bidâye fî uşûli'd-dîn*. thk. Bekir Topaloğlu. İstanbul: M.Ü. İFAV Yayınları, 13. Basım, 2014.
- Sönmez, Vecihi. "Nübüvveti Yapılan İtirazlar Bağlamında İbnü'r-Râvendî ve Nübüvveti İnkâr Düşüncesi," *Din Karşısı Çağdaş Akımlar ve Deizm*. Van: Ensar Neşriyat, 2017.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn. *el-Milel ve'n-nihal*. thk. Ahmed Fehmi Muhammed. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid. *Câmiü'l-beyân fî te'vili'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2000.
- Teftâzânî, Sa'duddîn Mesud b. Ömer. *Şerhu'l-akâid*. İstanbul: Dergah, 1980.
- Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 1. Basım, 2010.
- Tüsteri, Ebû Muhammed Sehl b Abdullah Sehl et-. *Tefsirü't-Tüsteri*. thk. Muhammed Basil Uyun es-Sud. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2002.
- Yılmaz, Musa Kazım. *Kur'an ve Sünnet Işığında Hayat*. Ankara: Son Çağ, 1. Basım, 2017.
- Yurdagür, Metin. "Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. C. 10. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf an hakaiki gavamizi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fî vücuhî't-te'vil*. Lübnan: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.